

HULUBÂN SEFERİ*

(Ebrehe'nin seferi üzerine yeni bir bakış)

Yazar: M. J. Kister**

Çeviren: Fatih Erkoçoğlu***

Ebrehe'nin Ma'add'a ve özellikle 'Âmir b. Sa'sa'a'ya karşı [düzenlediği] sefer kaydı, hassaten zikre değerlidir. Murayğân kuyusu yakınlarındaki kaya üzerinde bir kitabede bulunan bu seferin kaydı, Temûm kabilesindeki kabilevî bölünmeye işaret etmektedir. -Şimdiye kadar- Temûm kabilesindeki kabilevî bölünmenin bir kitabede zikredildiği tek vakadır.

Profesör G. Ryckmans'ın yolculuğunda bulunan bu kitabe (Ry 506), yine onun tarafından Fransızca çevirisi ve yorumları ile neşredilmiştir.¹ Kitâbe, W. Caskel² tarafından yapılan değerli yorumlar ve Almanca çevirisiyle basıldı. Sidney Smith³ ve metni etraflı derinlemesine analiz eden F. Beeston'un⁴ notları ve yorumları ile İngilizce'ye çevrildi. J. Ryckmans'⁵in çalışmaları ve mütalaaları önemlidir. Kitâbenin detaylı bir araştırması A. G. Lundin tarafından Rusça yapılmıştır.⁶ Cevad Ali⁷ tarafından kısmen Arapça'ya çevrilmiş ve notlar ilave edilmiştir. Sidney

* İngilizce metnin kontrolünü yapan Abdüllatif Tüzer ve Fransızca metinlerin çevirisinde yardımcı olan Şevket Kadioğlu'na teşekkür ederim. [Çeviren]

** M. J. Kister, "The Campaign of Hulubân A New Light on the Expedition of Abraha", *Studies in Jahiliyya and Early Islam*, London 1980, s. 427-436; bkz. *The Arabs and Arabia on the Eve of Islam*, (Ed. F. E. Peters), Singapore-Sydney 1999, s. 357-368.

*** Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı
fatiherkocoglu@hotmail.com

¹ *Le Muséon*, 66 (1953), s. 275-284.

² W. Caskel, *Entdeckungen in Arabien*, s. 27-31.

³ Sidney Smith, *Events in Arabia in the 6th century A.D.*, BSOAS, 1954, s. 435-37.

⁴ A.F.L. Beeston, *Notes on the Muraighân inscription*, BSOAS, 1954, s. 389-92.

⁵ *Le Muséum*, 66 (1953), s. 339-42; B.O. XIV, s. 94.

⁶ A.G. Lundin, *Ujynaya Arabia w VI wekw (Palestynski Sbornik)*, 1961, s. 73-84.

⁷ Cevad Ali, *Tarihu'l Arab Kable'l-İslâm*, IV, 396-398.

Smith tarafından verilen metin İhsan Abbas⁸ tarafından Arapça'ya çevrilmiştir.

F. Beeston'un kitabe çevirisi tam olarak burada verilmiştir:

"Merhametli Bir (Allah) ve O'nun Mesih'inin kudretiyle, Kral Ebrehe (v.s) Benî Âmir (kabilesinin) hepsi isyan ettiğinde (dtbtñ) ayında (razzia) baharında Ma'add'a hücum ettiğinde bu kitabeyi yazdı. Şimdi kral, Kindeliler ve Alilerle birlikte 'BĞBRY'i ve Sa'd'lularla birlikte HSN'in oğlu BSR'i gönderdi. Ordunun bu iki komutarı savaştılar. Şöyle ki Kinde kolu Benî Âmir'e karşı, TRBN güzergâhındaki vadide ise Murâdiler ve Sa'dlılar kolu da karşı. Onlar katlettiler ve (düşmanı) esir aldılar ve kâfi derecede ganimet elde ettiler. Kral diğer taraftan Halibân'da savaştı ve Ma'ad'ın askeri kuvvetleri bozguna uğradı ve onlar rehine(ler) vermeye zorlandılar. Bütün bunlardan sonra Amr b. Münzir, Ebrehe⁹ ile görüştü ve Münzir'den Ebrehe'ye rehinelere vermeyi kabul etti. Çünkü Münzir Amr'a Ma'ad valiliğini vermişti. Böylece Ebrehe, Bağışlayıcı Bir Allah'ın kudreti ile Halibân'dan döndü (v.s)."

Beeston'un yorumu¹⁰ açık bir şekilde göstermektedir ki bu anlatım iki seferden bahsetmektedir: Kral Ebrehe'nin Halibân'a¹¹ seferi ve Kinde ve Sa'd-Murad'ın TRBN'ye¹² seferi. Açıktır ki biz burada birçok kabilevî gücün iştirak ettiği büyük karşılaşmayla ilgilenmekteyiz.

⁸ İhsân Abbâs, *Şerh Divân Lebîd b. Rebî'a*, Mukaddime, s. 8 (Kuveyt. 1962).

⁹ "wb'dnhw/ws'hmw/mrm/bn/mdrm/wrhnmw/bnhw/wshtlfw/aly/m'dm" ifadesinin anlaşılması güçtür. Caskel, (age, s. 29) tarafından işaret edildiği gibi "ws" gösterebilir. Ad. "Z" 7 – "aus einer drückenden Lage befreien". Zebbân b. Sayyâr'ın bir mısrası dikkate alınabilir: "Vesî'nâ, vesî'nâ fi umûrin temehhelet: 'alâ't-tâlibî'l-mavtûri eyye temehhulî" (ez-Zubeyr b. Bekkâr, *Nesebu Kureys*, ed. Şâkir, s. 15), Belki de çeviri şöyle olabilir: Müteakiben 'Amr b. el-Münzir onlara yeterince yardım etti; onun oğlu "'Amr (bkz. Caskel, age, s. 29, "L" 7) onlar için rehinelere verdi ve o (yani Ebrehe) onu Ma'ad'a vali tayin etti."

¹⁰ BSOAS, 1954, s. 391.

¹¹ el-Bekrî'nin *Mu'cem Mâ'sta'cem*'inde Hlbân olarak zikredilir. Yâkût, Halabân olarak vermektedir (*Buldân*, Hlbân). el-Bekrî orasının Hadûr ovasında, Yemen'de bir şehir," olduğunu ifade etmekte, Yâkût ise Negrân civarında, Yemen'de bir şehir olduğunu belirtmektedir. O ayrıca Benî Kuşeyr'in su yeri olduğuna dair başka bir görüşe de yer vermektedir. Thilo, Yâkût'a göre bu yeri konumlandırmakta ve 'Arvâ dağı silsilesinde başlayan ve Rikâ' Sirra'ya dökülen bir vadi olduğunu ifade etmektedir. Yazbul yakınlarında bir yer olarak tespit edilmiştir. Bkz. Thilo, *Ortsnamen*, Halabân,

¹² Bkz. Beeston, age, s. 391; Lundin, age, s. 76-77 (n. 66-67). Bkz. Özellikle el-Bekrî, *Mu'cem Mâ's-ta'cem*, Turaba: "Benî Âmir bölgesinde bir yer."; bkz. 'Arrâm b. el-Esbah, *Esmâu Cibâl Tihâma (Nevâdiru'l-Mahtâtât*, ed. Hârûn, VIII, 146)

Caskel, Ebrehe'nin Mekke yakınlarında¹³ tamamladığı, Arap yarımadasının kuzeyine doğru yaptığı bu seferin "bir tatbikat" olarak değerlendirilebileceği görüşüne işaret ediyor: Ryckmans "*cette expedition aurait partiellement servi de base a la tradation d'une campagne de Abraha centre la Mecque*"¹⁴ demektir. Altheim ve Stiehl, "Ry 506" kitabesinde kaydedilen Ebrehe'nin seferinin gerçekte Kur'an'da¹⁵ zikri geçen "Fil seferi" olduğunu ifade ediyorlar. Lundin, Altheim ve Stiehl'in önerisini etraflı bir şekilde müzakere etmekte ve onların "Ry 506"¹⁶ kitabesinde kayıtlı, Fil seferinin M.S 547 hadiseleriyle ilişkisi olmadığını ifade ederek onların tahminlerini çürütmektedir. O, "Fil seferi"nin takriben M.S 563 yılında vaki olduğunu kabul etmektedir.¹⁷

Burada bu ihtilafı ilgili olarak bir kaç mütalaa yapılabilir: İbnü'l-Kelbî'nin Peygamber'in "Fil seferi"nden 23 yıl sonra doğduğunu ifade ettiği rivayeti, Lundin'in iddia ettiği gibi ("*Danniya Muhammed b. Al-Kalbi stoyat osabnyakom*") "tek bir rivayet" değildi. Peygamber'in "Fil günü"nde veya "Fil yılı"nda doğmadığını ifade eden pek çok rivayet vardır. Bunlar yine de burada tartışılmaz. Bu rivayetlerden biri, önemli bir tanesi burada zikredilebilir:

حدثنا الزبير قال : وحدثني عمر بن أبي بكر المؤملي عن زكريا بن أبي عيسى عن ابن شهاب أن قريشا كانت تعدّ قبل رسول الله صلى الله عليه وسلم من زمان الفيل. كانوا يعدّون بين الفيل والفجار أربعين سنة. وكانوا يعدّون بين الفجار وبين وفاة هشام بن وفاقه هشام وبين بنیان الكعبة وبين أن خرج رسول الله إلى المدينة خمس عشرة سنة منها خمس سنين قبل أن ينزل عليه، ثم كان العدد يعدّ

"İbn Şihab (yani el-Zühri-Kister): Kureyş, Peygamber'in kronolojisi öncesini "Fil" zamanından başlatarak sayarlardı. Fil olayı ve Ficâr savaşı arasını 40 yıl sayarlardı. Ficâr savaşı ve Hişam b. Muğire'nin ölümü arasını 6 yıl sayarlardı. Hişam'ın ölümü ve Kâbe'nin inşası arasını 9 yıl sayarlardı. Kâbe'nin inşası ve Peygamber'in Medine'ye hareketi arasını (yani hicret-K) 15 yıl sayarlardı. O (Peygamber) (15 içerisinde) beş yıl va-

¹³ Caskel, *age*, s. 30.

¹⁴ J. Ryckmans, *Inscriptions historiques Sabéennes*, Le Muséon, 1953, s. 342; Lundin, *age*, s. 82. Fransızca metnin çevirisi genel olarak şöyledir: "Bu sefer, kısmen Ebrehe'nin Mekke üzerine yaptığı rivayet edilen sefere bir üs vazifesi teşkil edecekti."

¹⁵ F. Altheim-R. Stiehl, *Araber und Sassaniden (Edwin Redlob zum 70 Geburtstag*, Berlin 1954, s. 200-207: Mohammeds Geburtsjahr); F. Altheim-R. Stiehl, *Finanzgeschichte der Spatantike*, s. 145-148 ve 353-355.

¹⁶ Lundin, *age*, s. 82-83.

¹⁷ Lundin, *age*, s. 83-84.

hiy inmeden önce (Mekke'de) kaldığı dönem. Kronolojinin sıralaması bilindiği üzere devam etmiştir.

Zührî'nin bu rivayeti, Zübeyr b. Bekkâr'ın "Neseb-i Kureys"¹⁸ inde kayıtlıdır ve İbn Asâkîr'in "Tarîhu Dımeşk"¹⁹inde zikredilmektedir. Bu rivayet Peygamber'in doğum tarihi ile doğrudan bağlantılı olmamakla birlikte itimad-ı şayan gözükmektedir. "Fil Seferi"nin tarihini M.S. 552 olarak tespit eder. Bu tarih, Ry 506 kitabesi için Beeston²⁰ tarafından verilen tarihin tam olarak aynıdır. Altheim-Stiehl'in önerisi doğru gözükmektedir: Kitabe "Ry 506" nın "Fil Seferi"nin bir kaydı olduğu açıktır. Peygamber'in doğum tarihi konusunun da ayrı bir çalışma içerisinde ele alınması gerekir.

Şimdiye kadar bilinmeyen "Fil Seferi" hakkındaki bazı detaylar burada zikredilebilir. Belâzurî, İbn Da'b'a dayanarak bir rivayeti nakletmektedir: Te'abbata Şerran'ın babası, Câbir b. Süfyân (İbn Kelbî, Câbir b. Süfyân b. 'Adiyy derken, diğerleri Süfyân b. 'Amaysil b. 'Adiy demektedir.) "Fil Günü" hakkında şöyle dedi:

أتانا ركب فنعى أناسا
و عبّاس و ناس آخرينا
أقمنا بالمغمّس نصف شهر
و...²¹ هم بها متجاوزينا²²

Bir atlı bize geldi ve Unas'ın²³ ölüm haberini verdi
Abbâs'ın ve diğer insanların ölümünü de
Biz Muğammes'de yarım ay kaldık
Ve... onlar orada, bizim komşularımızı.

Beyitlerde zikredilen kişilerin kim olduğuna dair hiçbir imâ yoktur. Onların, Fehm'den Câbir b. Süfyân'ın kabilesinden oldukları aşikârdır. Beyitlerden Te'abbata Şerran'ın babasının savaşa tanık olduğu sonu-

¹⁸ Yazma, Bodley, varak 129b.

¹⁹ I, 28, (ed. el-Muneccid), Zührî'nin kaynakları üzerine Mûsâ b. 'Ukbe tarafından zikredilen bir rivayeti karşılaştır. ez-Zehebî, *Tarîhu'l-İslâm*, I, 22; ve bkz. İbn Kesîr, *el-Bidâye*, II, 260-62.

²⁰ BSOAS, 1954, s. 391, n. 2.

²¹ Bu kelimeyi çözemedim. ويحروهم yazılmaktadır.

²² el-Belâzurî, *Ensâb*, el yazması, varak 1125a.

²³ Belki de İyâs (Unâs yerine).

cunu çıkarıyoruz. Beyitler, Fehm'in Ebrehe'ye karşı savaşa iştirak ettiğini açıkça göstermektedir.

Te'abbata Şerran'ın ailesinin Mekke'yle bir takım ilişkilerinin olduğunun zikredilmesi biraz önemli olabilir. Câbir b. Süfyan'ın kızı, Te'abbata Şerran'ın kız kardeşi Ümeyye,²⁴ Nevfel b. Esed²⁵ ile evliydi. O'nun oğlu, Varaka b. Nevfel'in kardeşi Adiy b. Nevfel b. Esed, Ömer ve Osman tarafından Hadramevt valisi olarak görevlendirilmişti.

"Ry 506" kitâbesinin "Fil Seferi" ile ilgili bağlantı kurulup kurulamayacağını tartışan Lundin, bu kitâbenin Kuzey Arabistan rivayetinde zikredilen insan isimlerini ihtiva etmediğini öne sürmektedir: Ebrehe'nin rehberi Nufeyl b. Habîb, Ma'ad üzerine²⁶ Hasâm'a tayin edildiği iddia edilen Muhammed b. Huzâî. Şuna da işaret edilebilir ki, Taberî'nin rivayeti Muhammed b. Huzâî'nin Kinâne tarafından öldürüldüğünü açıkça ifade etmektedir. Kinâne üzerine yürüyen Ebrehe, Muhammed b. Huzâî²⁷ nin öldürülmesinin intikamını almaya niyet etti. Muhammed b. Habîb tarafından nakledilen çelişkili bir rivayet [ise] Muhammed b. Huzâî'nin Ebrehe'nin fil ordusu ile birlikte²⁸ olduğunu ifade etmektedir. Her iki olayda da (Muhammed b. Huzâî'nin ölü ya da diri olup olmadığı) isyancı kabileler ile Ebrehe'nin kuvvetleri arasındaki savaş hadiselerinin kaydedildiği bir kitâbe üzerinde onun isminin zikredilmesine hiçbir sebep yoktur. Ebrehe'nin rehberinin adının her ikisinde de geçmemesinin nedeni bu olsa gerektir.

Önemli olayların nispeten kısa bir zamanda unutulduğu bir gerçektir. Savaşlar vesilesiyle söylenen şiirler de kaybolmuştur. Sadece seferlerle ilgili belli belirsiz hatıralar da bir kaç beyitte muhafaza edilmiştir.

²⁴ "İsâbe" de Âmine; el-İstî'ab'da Âmine bint Nevfal b. Jâbir [olarak geçmektedir. Çeviren]

²⁵ Bkz. el-Mus'ab, *Nesebu Kureyş*, s. 209; ez-Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretu Nesebi Kureyş*, I, 421, 423 (ed. Şâkir); İbn Hacer, *el-İsâbe*, no 5484; İbn 'Abdu'l-berr, *el-İstî'ab*, s. 502.

²⁶ et-Taberî'nin rivayetinde (I, 551; Kahire baskısı 1939) O, Ma'ad üzerine değil, Mudar'a tayin edilmiştir.

²⁷ et-Taberî, *Tarih*, az önce zikredilen rivayet; et-Taberî, *Mecma'u'l-Beyân*'ında (XXX, 191) Ebrehe -ordusuyla Mekke yolundayken- insanları kendisinin henüz inşa ettirmiş olduğu kilisesine hacca davet etmek üzere Suleym'den bir adamı misyoner olarak gönderdiğini söylemektedir. Kinâne ve Hums'dan birer adam onunla karşılaştı ve savaştlar. Bu durum Ebrehe'nin öfkesini artırdı.

²⁸ el-Muhabber, s. 130.

Belâzurî'nin Ensâb'ında²⁹ geçen özel bir pasaj ekonomik yönüne de vurgu yaparak Mekke ve Ebrehe arasındaki ilişkilere yeni bir ışık tutabilir:

...منهم الحارس ابن علقمة ابن كلدة ابن عبد مناف ابن عبدالدار رهينة قریش عند أبي يكسوم الحيشي. حين دخل مكة قوم من تجّارهم في حطمة كانت فوثب أحداث على بعضي ما كان معهم فأنتهبوه فوقعت بينهم مناصرة ثم اصطالحوا بعد أن مضت عده من وجوه قریش الي أبي يقسوم و سألوه ألا يقطع تجّار أهل مملكته عنهم. فدفع الحارث و غيره رهينة. فكان يكرمهم و يصلهم و كانوا يبضعون البضائع الي مكة لأنفسهم.

... "Onlardan (yani Benî Abdu'd-Dâr-Kister) Kureyşin rehinesi, Hâris b. Alkame b. Kelede b. Abd Menâf b. Abdi'd-dâr, Habeşli Ebû Yeksûm'a teslim edildi. Ürünsüz bir yılda, onların tüccarlarından bir grup Mekke'ye girdiğinde, birkaç genç adam onlara saldırdı ve onların mallarını çaldılar. Daha sonra onların arasında anlaşmazlık baş gösterdi. Kureyş eşrafından bir grup Ebû Yeksûm'a giderek ondan kendilerine Krallığından (gelen) tüccarlara engel olmamasını talep ettikten sonra arayı buldular. el-Hâris ve diğerleri ona (yani Ebrehe-Kister) rehine(ler) olarak teslim edildi. O, onlara saygı ve yakınlık gösterdi ve onlar kendileri için Mekke'ye ticaret malları gönderdiler."

el-Hâris b. Alkame, Zubeyr b. Bekkâr'ın "Nesebu Kureyş"inde³⁰ Habeşli Ebû Yeksûm'la Kureyş'in rehinesi olarak da zikredilmektedir.

"Ensâb"ın bu pasajı, M. Hamidullah tarafından "*Les rapports économique-diplomatiques de la Mecque (Mélanges L. Massignon, II, 302)* ve (*Le Prophète de l'Islam, s. 195.*)de zikredilmektedir. Maalesef Hamidullah, Belâzurî'nin bu rivayetini yanlış yorumlamıştır. Hamidullah metni aşağıdaki gibi vermiştir: "...ils s'excusèrent donc auprès du Négus ... Le Négus Abû Yaksûm (c.a.d) le roi de la dynastie d'Axoum) traita ces otages avec bonté ..." (*Les rapports, ib.*). Ve onun *Le Prophète de l'Islam*'ında: "Lé 'Abdarite al-Harith b. 'Alkamah fut l'otage quraichite entre les mains du roi d'Abyssinie Abû Yaksûm (= aksomite) ... furent allés auprès de l'Aksoumite..."³¹

Fakat yukarıda aktarılan metinde Negus (Necâşi) hiç zikredilmemiştir. Ebû Yeksûm el-Habeşî ifadesi, "künyesi" Ebû Yeksûm olan Ebrehe'ye işaret etmektedir. Zira onun ölümünden sonra idareyi elinde

²⁹ Yazma, varak 811a.

³⁰ Yazma, Bodley, varak 69a.

³¹ Negus, Ebû Yaksûm (Aksum Hanedanlığının kralı) rehinelere iyi muamele etti (*Les Rapports*). el-Hâris b Alkame, Habeşistanlı Ebû Yaksûm'un (Aksum) elinde Kureyşin rehinesi oldu. *Le Prophète de l'Islam*.

tutan, Yeksûm adında bir oğlu vardı. Mekke'de saldırıya uğrayan tüccarlar da mutlak suretle Habeşistanlı değildi, onların Yemenli tüccarlar olduğu açıktı.

Sakîf'in rehinelere Ebrehe'ye teslim etmesi de zikredilmeye değerdir. Belâzurî, 'Utbân b. Mâlik b. Ka'b b. 'Amr'ın "Habeşistanlı Ebû Yeksûm'un rehinesi"³¹ olduğunu söylemektedir. Bu rivayet de Ebrehe ve Tâif arasındaki bir takım ilişkiler hakkındaki Kuzey Arabistan rivâyetini teyid etmektedir.

Burada zikredilen rivayet, Ebrehe'nin faaliyet yönünü göstermektedir: Sakîf (Tâif), Fehm, Kinâne ve Huzeyl- bütün bu kabileler Mekke civarında iskân etmekteydiler. Bu seferin, Mekke ve mütteliklerine karşı yapıldığını ifade eden Kuzey Arap rivayetine bir dereceye kadar itimat edilebilir.

Burada, Ebrehe'nin Mekke'ye karşı seferinin nedeni konusunda oldukça farklı bir rivayetin olduğu söylenebilir: Ebrehe'nin torunu (kızının oğlu) Aksûm b. es-Sabbâh el-Himyerî, Mekke'ye hacca gitti. Mekke'den geri dönerken Negrân'da bir kilisede kaldı. Eşyalarını soyan ve kiliseyi yağmalayan Mekkelilerin saldırısına uğradı. Aksûm, dedesine gitti ve Mekke'li adamların davranışını şikâyet etti. Ebrehe de Mekke'nin kutsal (tapınağını) yıkmaya and içti.³²

Kitâbe Kral tarafından gönderilen Ebrehe'nin ordusundaki kabilevi grupları zikretmektedir: Kinde, Âmir üzerine gönderildi ve Sa'd-Murâd TRBN'ye gönderildi.

Bizim ilgilendiğimiz Sa'd grubu, Smith tarafından "sibt-ı Kureyş"³³ olarak tanımlanmıştır. Caskel, Sa'd'ı Sa'd el-'Aşîra³⁴olarak teşhis etmiştir. Caskel'in tahmini Lundin tarafından da kabul görmektedir.³⁵ Sa'd'ın, Ebrehe'ye yardımından bahseden, "Mu'cemu Mâ'sta'cem"den el-Muhabbel el-Sa'dî'nin iki beytini ilk olarak aktaran kişi Cevâd Ali'ydi.³⁶ Bu Sa'd'ın gerçekte Temîm'li Sa'd olduğu vurgusu oldukça önemlidir.

³¹ el-Belâzurî, *Ensâb*, yazmâ, varak 1139a.

³² el-İsbahânî, *Delâilü'n-Nübüvve*, s. 100-101 (ed. 1950); es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, VI, 394 (Delâil'den zikredilmektedir.)

³³ Smith, *age*, s. 436, n. 2.

³⁴ W. Caskel, *age*, s. 29, n. 124.

³⁵ A. G. Lundin, *age*, s. 76, n. 63.

³⁶ Cevat Ali, *age*, IV, 397.

Bekrî'nin pasajı³⁷ el-Muhabbel el-Sa'dî'nin onların (yani Sa'd-Kister) Yemen Kralı Ebrehe b. Sabbâh'a yardım etmelerinden dolayı iftihar ettiklerini zikreder; gerçekte onun yardımcıları Hindif idi. O şöyle dedi:

ضربوا لابرهة الامور محللها حلبان فانطلقوا مع الاقوال
و محرقون والخارثان كلاهما شركاؤنا في الصهر والاموال

Onlar Ebrehe'ye (savaş) faaliyetlerinde destek olmaya karar verdiler;

yer Hulubân'dı. Ve onlar "Kayl"'lerle birlikte hücum ettiler
Muharrikliler ve Hârislilerin ikisi de
Hısımlarımız ve mülkümüzde ortaklarımız idiler.

el-Hemdânî, "İklîl"'inde bu beyitleri aktarmakta ve: ..."Ebrehe hakkında Kayl'e" onların (yani Sa'd) onun için (meyl) sadâkatını zikreden el-Muhabbel'in naklettiği ifadeye dikkat çekmektedir. Bundan başka el-Hemdânî, "O'nun hakkında (yani Ebrehe hakkında) o, onunla (yani onun yanında savaştıkları için-Kister) savaştaki kahramanlıklarından dolayı iftihar ettiğini söylediğini ifade etmektedir.

ويوم أبي أقسوم والناس حضر
على حلبان إذ تقضى محامله³⁸
فتحتنا له باب الحضير و ربه
عزيز يمشي بالسيف أراجله³⁹

Bu iki beyit, S. H. Hüseyin⁴⁰ tarafından yayına hazırlanan "İhtiyâreyn"'deki (el-Mufaddal el-Esmâî) el-Muhabbel'in kasidesinde bulunmuştur.

"İhtiyâreyn"'de bu beyitler mevcuttur yine de bazı varyantların zikredilmesi gerekmektedir:

تقضى محامله (yerine) I. beyit

³⁷ el-Bekrî, *Mu'cem Mâ'sta'cem*, Hulubân; ilk dize L. 'A. "h1b" ve *Tâcu'l-'Arûs* (h1b); "saramû'l-umûra" ifadesi için Belâzurî'nin *Ensâb'*ına bkz. IV, 158 (ed. Schloessinger); "venahnu saramnâ emre Bekrî'bni Vâ'ilin"; ve ayrıca bu ifadenin açıklaması için de el-'Askerî'nin *Cemheretu'l-Emsâl'*ine bkz. s. 62.

³⁸ Belki de "mehâfiluh" okunmalı.

³⁹ el-Hemdânî, *el-İklîl*, yazma, Berlin, I/II varak, 109b.

⁴⁰ S. 204 (*Dakka Üniversitesi, Bulletin*, XIX).

طوينا لهم باب الحصين و دونه II. beyit
عزیز یمش بالحراب مقاوله

Editörün hiçbir yerde benzerlerini bulamadığı bu iki beyit, onun tarafından aşağıdaki gibi tercüme edilmiştir:

Halibân'da ürünler tüketildikten sonra, insanların hazır bulunduğu Ebû Yeksûm gününde

Önünde şeflerinin mızraklarıyla beraber ilerlediği bir prensin olduğu, kale kapısını onların yüzlerine kapattık.⁴¹

İhtiyâreyn'in yorumu "mehâsiluh" dur ve "mâ tecemme'a minhu" (elde edilen, birleşen, toplanan şey) olarak izah eder; "Ebû Yaksum" "bir kral" olarak; "el-Husayn" "bir kale, bir yer" olarak izah edildi; "bi'l-hirâb" da "onun süvarileri ve piyadeleri" olarak açıklandı.

Hemdânî'nin yorumları biraz daha önem arz etmektedir: Hemdânî, Hulubân'ın Hâdur'da bulunduğunu söylemektedir. "Hadîr"i nakledenler bununla bir kralı kastediyor. (vemen revâhu al-Hadîr erâda meliken min el mulûki) "Hudayr"ı rivayet eden ise "Hadîr" a işaret ediyor.

Yorumlar, Muhabbel'in bu önemli beytini anlamamızı sağlamıyor. "İhtiyâreyn" in izahı da durumu açıklamıyor ve beyitte zikredilen (el-Husayn) kale hakkında da herhangi bir şey söylemiyor. Hemdânî'nin yorumu da durumu açıklamıyor.

Buradan çıkartılacak sonuç, Temîmli Sa'doğullarının, Kral Ebrehe'nin ordularının (mahâfil) hareketleri hakkında karar verdiği Hulubân'da kritik bir faktör olduğudur. Onlar, güçlü bir krala ait olan ve iyi silahlanmış muhafızlar tarafından savunulan bir kalenin kapısını kral için açtılar. Bu kale Ebrehe'nin ordularının ilerleyişini engellemiş olmalıdır.

el-Bekrî'nin, Hindîf'in⁴² Ebrehe taraftarı olduğunu zikretmesi önemlidir. Rivayet Ebrehe'ye yardım eden Kuzey Arabistan kabileleri hakkında bir şey söylemiyor: Sadece Güneyli Havlân ve Eş'âr, Ebrehe'nin

⁴¹ [Kister'in metninde herhalde zühul eseri olsa gerek bu kelime Azîzum olarak çıkmıştır. Bir önceki şiirde Azîzun olarak yer almaktadır. Çevirenin Notu]

⁴¹ Age, s. 168 (İngilizce Metin)

⁴² Bkz. Caskel, *Die Bedeutung der Beduinen*, s. 15; ve krş. Nekâid, indeks (Hindîf); el-Belâzurî, *Ensâb*, I, 32-34; Mus'ab ez-Zubeyrî, *Nesebu Kureys*, s. 7-8; el-'Accâc, *Divân*, s. 60 (Arapça metin; ed. Ahlwardt)

tarafatları olarak zikredilmektedir ve Mekke üzerine yaptığı seferde Ebrehe'nin tarafında savaştığı zikredilen tek Kúzeyli Humays b. Udd'dur.⁴³

el-Hemdânî tarafından nakledilen diğer beyitler, Lebîd'in⁴⁴ iyi bilinen iki beyiti ve Kays b. el-Hâtîm'in⁴⁵ sıklıkla zikredilen beyitidir. Onlar da Ebrehe'nin seferiyle ilgili daha fazla bilgi hususunda bize yardımcı olmuyorlar.

Lundin kitabeyi yayımlayan âlimlerin hiçbirisinin Ebû Cebr ve Bişr b. Hısn (veya Beşîr ya da Beşşâr; b. Husayn veya b. Hassân)'ın⁴⁶ kimliklerini tespit etmeye çalışmadıklarına dikkat çekmektedir. Lundin, Ebû Cebr hususunda onun sadece "künyesi"nin bilindiğini ve adının zikredildiğini vurgulamaktadır. Bundan dolayı o sadece Bişr b. Hısn'ın kimliğini tespit etmeye çalışmıştır.

Gelecek olan satırlar Ebû Cebr el-Kindî'nin şahsını tespitinde yardımcı edebilir.

İbn Dureyd'in "Maksûre"sinde⁴⁷ dikkate değer bir beyit Ebû'l-Cebr'e atıfta bulunmaktadır.

وخامرت نفس أبي الجبر الجوى
حتى حواه لحتف في من قد حوى

Ebû'l-Cebr'in gözünü hırs bürüdü
Tâ ki ölüm onu ölüler kervanına katıncaya kadar

Açıklama Ebû Cebr hakkında önemli detayları vermektedir. O, Kinde krallarından (yani Kinde kraliyet ailesinden-K) gelen, Kinde kabilesine mensup birisiydi. "Künyesi" Ebû'l-Cebr onun ismiydi. O, halkına karşı yardım istemek için Kısra'ya gitti. Kısra, ona kendi süvari birliklerinden bir ordu (el-Esâvire) verdi. Ebû'l-Cebr ordusuyla Kâzima'ya ulaştı.

⁴³ Bkz. İbn Kelbî, *Cemhere*, varak 115b; Harb b. Humays b. Udd, onlar Ebrehe b. el-Eşrem ile birlikteydiler ve "Fil Gününde" öldüler; Onlardan 60 kişi kurtuldu." vesaire.

⁴⁴ *Dîvân*, s. 108. (ed. İhsân 'Abbâs), bkz. BEESTON, E. I. 2, art. "Ebrehe", bibliyografya. Lebîd'in beyti: "Ve galebna Ebrehete'İlezi elfeynahu" (*Dîvân*, s. 275), her nasılsa el-Hemdânî tarafından Ebrehe b. es-Sabbâh b. Şurahbil b. Lehî'a'ya atfedilmiş olarak izah edilmektedir. "Bazı kimseler -el-Hemdânî'nin mütâalaaları- onun Ebû Ebrehe Zû'l-Menâr'ı kastettiğini söylemektedir.

⁴⁵ *Dîvân*, s. 61 (ed. Sâmerrâî-Matlûb); bkz. BEESTON, E. I. 2, *age.*, bibliyografya.

⁴⁶ Lundin, *age.*, s. 76.

⁴⁷ İbn Dureyd, *el-Maksûre*, s. 82, (ed. el-Cevâ'ib, h. 1300)

tığında ordu Arap ülkesinin çölünü gördü ve dönmeye karar verdi. Onlar Ebû'l-Cebr'in yemeğine zehir koydular. Ağrı her tarafını kaplayınca, askerler ondan dönmelerine izin verdiğine dair Kısra'ya bir mektup yazmasını istediler. O da onlara istedikleri mektubu verdi. Onlar ayrılınca o sıkıntıdan kurtuldu ve Tâif'e, Arap doktor el-Hâris b. Kelede es-Sekaff'nin⁴⁸ yanına gitti. Hâris b. Kelede'nin tedavisi sayesinde hastalığından kurtuldu. Yemen'e gitmek için oradan ayrıldı. Fakat dönüş yolunda tekrar hastalığa yakalandı ve öldü. Onun ölümü üzerine aşağıdaki ağıtı yakan, (baba cihetinden) halası olan Kebşe tarafından onun yası tutuldu:

ليت شعرى وقد شعرت أبالجير
 بما قد لقيت فى لترحالي
 أتمططت بك الراكب اببيت
 اللعنة حتى حلت فى الاقتال
 أشجاع فأنت أشجع من ليث
 هموس السرى أبى أشيال
 أجواد فأنت أجود من سيل
 تداع من مسيل حطل⁴⁹
 أكريم فأنت أكرم من ضمّت
 حصانٌ و من مشى فى النعال
 أنت خيرٌ من عامروابن وقاص
 ومن جمّعوا ليوم المحال
 أنت خيرٌ من ألف الف من القوم
 إذا كنت فى وجوه الرجال

İbn Dureyd "*İştikâk*"ında⁵⁰ ve İbn 'Abdurabbihî "*İkdu'l-Ferîd*"inde⁵¹ Kısra'nın Zerdever'den⁵² bir kızı, Sümeyye'yi hediye olarak Ebû'l-Cebr'e verdiği bahsedilmektedir. Hâris b. Kelede tarafından iyileş-

⁴⁸ Onun hakkında İbn Hazm'a bkz. *Cemheretu Ensâbi'l-'Arab*, s. 256; İbn Hacer, *el-İsâbe*, no 1472; Belâzurî, *Ensâb*, varak 116a; İbn 'Abdu'l-berr, *el-İstî'âb*, s. 109, 304.

⁴⁹ Kahire baskısından eklendi, h. 1324, s. 82.

⁵⁰ İbn Dureyd, *el-İştikâk*, s. 305-306.

⁵¹ İbn 'Abdurabbihî, *el-'İkdu'l-Ferîd*, V, 4.

⁵² Krş. Yâkût, *Kitâbu'l-Buldân*, Zendeverd. Hâris b. Kelede tarafından tedavi edilen el-Nuşcânî idi ve ona Ziyâd b. Ebi Süfyân'ın (veya b. Ebîhi ya da 'Ubeyd veya b. Ebî Süfyân) annesi Sümeyye'yi hediye olarak verdi.

tirilen Ebû'l-Cebr minnettarlığının bir göstergesi olarak Sümeyye'yi ona hediye etti.⁵³

"Maksûre"'nin yorumunda zikredildiği biçimiyle Ebû'l-Cebr'in hikayesi, İbn Hallikân tarafından kaydedilmiştir.⁵⁴ İbn Hallikân, İbn Dureyd'in beytini ve Sümeyye hakkındaki hikâyeyi zikretmektedir. Bununla birlikte İbn Hallikân'ın kaydı, önemli bir detayı ihtiva etmektedir: Ebû'l-Cebr'in adına dair iki yorum. Birinci yoruma göre onun adı Yezîd b. Şurahîl el-Kindî'dir. İkinci yoruma göre ise onun adı Ebû'l-Cebr b. 'Amr'dır.

Bu rivayetler Belâzurî'nin⁵⁵ yazmasında kayıtlı olan Kebşe hakkındaki iki yorumun ışığında incelendiğinde, kitabedeki Ebû Cebr'in, el-Cavn ailesinin kolundan olan ve yukarıda zikredilen rivayetlerdeki Ebû'l-Cebr'le (veya Ebû Cebr)⁵⁶ aynı kişi olduğuna hükmedilebilir.

Sa'd ordusunun komutanı Bişr (veya Beşîr ya da Beşşâr) b. Hısn (veya Husayn) hakkında herhangi bir şey bulunamadı. Onun Kinde⁵⁷ prensi olabileceğine dair Lundin'in fikri, hiç kabul edilemez. İbn Haldûn'un metninde "Hisn" okunmasının yalnızca bir yazım hatası olduğu açıktır (el-Belâzurî, *Ensâb*, yazma, varak, 996b). Hindif ordusunun Hulubân'da Ebrehe'ye destek olan Hindif- komutanı olarak onların arasından seçilmiş bir lider olduğu zannedilebilir. Lundin'in de kabul ettiği gibi kitabedeki Sa'd, güneyle bir kabile olsaydı bir Kinde şefinin şef olarak atanması mantıklı olurdu. Bişr ve Husayn'ın Kuzey Arabistan şecerelelerinde sıkça geçen isimlerden olduğuna da işaret edilebilir. Sa'd'lı lider hakkındaki bu sessizlik, Sa'd'lı hiç kimsenin Ebrehe'nin davasına hizmet eden, 'Âmir b. Sa'sa'a'ya karşı yürütülen ve açıkça Mekke'ye karşı yönelen bu saldırıya iştirak eden atalarının yaptıklarını hatırlamak istemedikleri şeklinde izah edilebilir.

⁵³ Fakat çelişkili rivayetler için el-Belâzurî'nin *Ensâb*'ına, (I, 489) ve İbn Hacer, *el-İsâbe*, VIII, 119 (no 611 -kadınlar)

⁵⁴ İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 388 (ed. Bulâk, h. 1299).

⁵⁵ Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, yazma, varak 985b, 996b.

⁵⁶ Öyleki İbn Hallikân'ın anlatımında ve Ebû Yahyâ b. Mas'ada'nın "risâlesi"nde (*Nevâdiru'l-Mahtûtât*, III, 267-ed. A. S. Hârûn). bir defa zikredilmektedir. *Mühtasar Cemheretu'l-Ensâb* (Yazma, Rağıp Paşa, no 999, 233, satır 2) Ebû'l-Cebr'in, Misrâ'nın kuvvetleri tarafından zehirlendiğini nakletmektedir. [Metinde Misrâ olarak geçse de bu kelimenin Kisrâ olduğu açıktır. Çeviren]

⁵⁷ Lundin, s. 76, n. 64-65.